

УДК 37.0(075.8)

КОРЕКЦІЯ НЕГАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ І РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ІГОР

Пихтіна Н. П.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, зроблені висновки про низьку ефективність сучасної практики корекції поведінкових відхилень у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку через недостатню акумуляцію фізіологічних, психо-вікових, соціальних та поведінкових особливостей дітей віком 6–10 років і доводить пріоритетність ігрової діяльності щодо процесу корекції поведінкових відхилень та виховання у дітей означеної цільової групи культури поведінки засобами гри.

Розглянуто поняття "гра", "ігрова діяльність" та визначено пріоритетне місце ігор у корекції проблем здоров'я, поведінки, фізичного розвитку у дітей. Проаналізовані існуючі класифікації ігор та обґрунтована ефективність застосування двох великих категорій ігор: реабілітаційних та соціально-педагогічних відповідно до основних напрямків корекційної діяльності: оздоровчо-реабілітаційного та соціально-виховного.

Встановлено доцільність використання реабілітаційних ігор для корекції фізичного здоров'я та розвитку, недоліків розвитку мовлення, психофізіологічних процесів пам'яті, уваги, уяви, мислення, попередження швидкої стомлюваності та зниженої працездатності.

Обґрунтовано потенціал соціально-педагогічних ігор у корекції агресивності, імпульсивності, тривожності, нечесності, байдужості, потягу до негативних звичок; психолого-педагогічні можливості у вихованні працелюбності, старанності, емпативності, чуйності, правдивості, доброзичливості, гуманності, колективізму, працелюбності у дітей.

Ключові слова: негативна поведінка у дітей, педагогічна корекція, гра, ігрова діяльність, оздоровчо-реабілітаційна корекція, соціально-виховна корекція, реабілітаційні ігри, соціальні ігри.

В статье представлены результаты анализа психолого-педагогической литературы, касающиеся коррекционных возможностей реабилитационных и социально-педагогических игр, их реализации в профилактике негативного поведения у детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста.

Рассмотрены понятия "игра", "игровая деятельность", определено приоритетное место игры в коррекции проблем физического развития, здоровья, поведения детей. Проанализированы существующие классификации игр, обоснована эффективность использования двух больших категорий игр: реабилитационных и социально-педагогических соответственно основным направлениям коррекционной деятельности: оздоровительно-реабилитационного и социально-воспитательного.

Спрогнозирована целесообразность использования реабилитационных игр в коррекции физического здоровья и развития, недостатков развития речи, психофизиологических процессов внимания, воображения, памяти, мышления, предупреждения быстрой утомляемости, снижении трудоспособности. Обоснован потенциал социально-педагогических игр в коррекции агрессивности, импульсивности, тревожности, нечесности других негативных привычек; воспитании трудолюбия, старательности, чуткости, доброжелательности, гуманности у детей.

Ключевые слова: негативное поведение у детей, педагогическая коррекция, игра, игровая деятельность, оздоровительно-реабилитационная коррекция, социально-воспитательная коррекция, реабилитационные игры, социально-педагогические игры.

The article provides with the analysis of psychological and pedagogical literature on correctional opportunities of rehabilitation and social pedagogical games in preventing negative behavior of preschoolers and primary school children.

The concepts "game" and "game activity" are characterized; the priority of games in correcting children's physical development, health and behavior is defined. The author analyzes the existing classifications of games and proves the efficiency of application of two major games categories, i.e. rehabilitation and social pedagogical ones, according to the main directions of correctional activity, namely health-improving and social and educational.

The paper explicates the expediency of rehabilitation games usage to correct physical health, speech development disorders, psychophysiological processes of memory, attention, imagination, thinking, prevention of fast fatigue and reduced working capacity, as well as attests the capacity of social and pedagogical games in correction of children's aggression, impulsiveness, uneasiness, dishonesty, indifference, inclination to negative habits; education of diligence, diligence, politeness, responsiveness, truthfulness, goodwill, and humanity.

Key words: children's negative behavior, pedagogical correction, game, game activity, health-improving and rehabilitation correction, social and behavioral correction, rehabilitation games, social games.

Актуальність. Процеси соціалізації особистості, оволодіння нею соціальними нормами і потребами найбільш активно відбуваються у дитинстві, особливо у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці, коли за обсягом засвоюваного інтелектуального, емоційного і вольового потенціалу це – найінтенсивніший етап життя людини. У цей період особистість дитини знаходиться в стадії становлення, що створює сприятливі умови для формування її здібностей, фізичного розвитку та рухової підготовленості, вироблення соціально прийнятної поведінки шляхом превентивного виховання (С. Вільчковський, М. Євтух, В. Оржеховська, Т. Федорченко).

Різноманітним аспектам корекції поведінкових відхилень у дітей присвячено праці П. Блонського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького, які склали вагомий історико-педагогічний вимір окресленої превентивної проблеми. Психолого-педагогічна сутність корекційної діяльності, її профілактична спрямованість, представлена у дослідженнях педагогів, психологів і психотерапевтів (Л. Міщик, В. Оржеховська, О. Потапова та ін.).

Проблема використання ігрової діяльності як засобу самореалізації дітей, розвитку їх творчості, формування досвіду громадської поведінки, міжособистісних стосунків розглядалась у дослідженнях С. Борисюк, Н. Кудикіної, М. Логінова та інших.

Проте аналіз досвіду теоретичного осмислення педагогічних умов корекції поведінкових відхилень у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку засобами ігрової діяльності засвідчує, що вказана проблема має низку суперечностей та недостатню вивченість у дослідно-експериментальному вимірі. Саме тому її актуальність та недостатня розробленість у теорії й практиці дошкільної і початкової освіти зумовили необхідність теоретико-методичних узагальнень з означеної проблеми та їх висвітлення у статті.

Висвітлення основного матеріалу. Сьогодні напрацьовано значний психолого-педагогічний досвід застосовування гри в освітньому процесі дошкільного та загальноосвітнього навчальних закладів (Н. Кудикіна, В. Петрусинський, Т. Піроженко, В. Шашина) та інші. Проте в науці і практиці ще недостатньо визначені основні пріоритетні напрями й особливості реалізації ігрової діяльності як аспекту корекційної роботи з молодшими школярами та засобу формування культури їх поведінки.

Дослідники проблем виховання дітей молодшого шкільного віку стверджують, що формування культури поведінки буде ефективним за умови включення дітей у цікаву та значущу для них діяльність: спілкування з однолітками й дорослими (А. Богуш, М. Лісіна), пізнавальну діяльність (Ю. Пелех, О. Савченко), ігрову діяльність (Л. Артемова та Т. Поніманська).

У різний час розвитку і становлення суспільства проблемою ігрової діяльності, її теоретико-методологічними, практичними, історичними аспектами займалися вітчизняні й зарубіжні вчені різних напрямів людинознавства.

Під *ігровою діяльністю* дослідники розуміють вид непродуктивної діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі. Згідно з концепцією Д. Ельконіна, *гра – це форма творчості*, природна потреба організму, один з основних шляхів становлення вищих форм специфічних людських потреб, і в жодній іншій діяльності немає такого емоційно наповненого входження в життя дорослих, такого дієвого виділення суспільних функцій і сенсу людської діяльності, як у грі [10, с. 278]. З. Діхтяренко розглядає *ігрову діяльність* як форму діяльності в умовних ситуаціях, спрямовану на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, що фіксується в соціально закріплених заходах здійснення предметних дій. Внаслідок цього формуються потреби дитини активно впливати на предмети, здійснюється розвиток її інтелектуальних, моральних і вольових якостей, формується довільність поведінки дитини та її особистість в цілому [5, с. 38].

Саме ігрова діяльність відіграє важливу роль у вихованні, навчанні і розвитку дітей, виступає засобом психологічної підготовки дитини до майбутніх складних життєвих ситуацій [5]. Навчальна гра здатна активізувати діяльність, підвищити інтерес до предмета й, що важливо, стимулювати різні види спілкування, розвивати мовлення, почуттєву сферу дитини.

Цінність і значущість гри полягає ще і в тому, що вона є *інтегральною діяльністю*, у якій можуть трансформуватись всі форми людської активності – фізичної й інтелектуальної, творчої і репродуктивної. У грі формуються розумові і психологічні структури, що відповідають різноплановим завданням: комунікативним, компенсаторним, оздоровчим, адаптивним, стратегічним.

За оцінкою науковців [11; 12], *ігрова діяльність* в системі навчання та виховання є необхідною, тому що включення навіть елементів гри у звичайну навчальну діяльність учнів підвищує їхню зацікавленість, формує позитивні мотиви навчання. Використання дидактичної гри на уроці забезпечує високий рівень не тільки розумової, а й емоційної активності учнів, сприяє підключенню до процесу пізнання таких властивостей психіки, як уява, пам'ять, емоції, мова. У процесі рольової гри йде активне сприйняття іншої соціальної ролі, входження в чужу долю, при цьому діти "проживають" в уяві те, що вони не отримували в житті. А це і є основою розвитку почуттєвої сфери дитини.

У своїй сукупності різні ігри сприяють розвитку у дітей мислення, пам'яті, уваги, творчої уяви, спроможності до аналізу і синтезу, розвитку конструктивних умінь і творчості, вихованню спостережливості, обґрунтованості суджень, навички до самоперевірки; учити школярів підкоряти свої дії поставленому завданню, доводити почату роботу до кінця. Крім того, ігри впливають на фізичний стан молодшого школяра, розвивають психічні процеси, функціональні фізіологічні системи організму та створюють позитивне середовище для процесу формування і розвитку гармонійної особистості, яка фізично, психічно, духовно є культурно здоровою та соціально адаптованою для подальшого життя.

Тож всі види ігор виконують однакові *функції*: комунікативну, моделювання людських стосунків, засіб оптимізації освіти, компенсаторно-релаксаційну, відпочинку, інтрагенну, гуманізації навчання й праці.

Існує багато способів упорядкувати існуючу різноманітність ігор – *за часом* (зимові, весняні, короткочасні, довготривалі); *за місцем проведення* (кімнатні, ігри на свіжому повітрі тощо); *за складом і кількістю учасників* (індивідуальні, групові, колективні).

Згідно з загальноприйнятим підходом, всі дитячі ігри розподіляють на дві великі групи: *ігри з готовими "жорсткими" правилами* (спортивні, рухливі, інтелектуальні, будівельні і технічні, музичні, лікувальні, корекційні, ритуально-обрядові тощо); *ігри "вільні", правила в яких устанавлюються у ході ігрових дій* (сюжетно-рольові, режисерські, ігри-драматизації) [11].

В. Шашина класифікує ігри за типами людської діяльності та виділяє чотири групи ігор: *фізичні і психологічні ігри та тренінги, інтелектуально-творчі ігри,*

соціальні і комплексні ігри [12]. Розглянемо їх детальніше у контексті окреслених нами у статті корекційних можливостей ігрової діяльності дітей.

Фізичні і психологічні ігри та тренінги дозволяють розвивати пізнавальні інтереси дітей і мотивувати їх до навчання у початковій школі та, безперечно, коригувати поведінкові відхилення у дітей, що пов'язані зі шкільною дезадаптацією. Психологи, педагоги і фізіологи дійшли висновку, що розвиток індивідуальних здібностей (мислення, сприйняття, уявлення) не варто розглядати ізольовано, без контексту *рухового розвитку дитини*. Так О. Дубогай, Н. Фролова вважають, що оптимальними умовами прояву та розвитку дитячих здібностей під час навчання є спільна ігрова діяльність, спілкування з іншими дітьми, під час якої дитина не тільки рухається, а й легко запам'ятовує все почуте в цей час [4]. У молодших школярів потреба в рухах є потужною мотиваційною силою. Саме тому слід надавати дітям можливість більше рухатися. Л. Божович, указуючи на підвищену потребу молодших школярів у русі, закликала організувати педагогічний процес так, щоб задовольнити потребу дітей в русі, вводячи її в рамки осмислених, педагогічно виправданих форм [2, с. 274].

Соціальні ігри уможливають корекцію відхилень у поведінці, пов'язаних з низькою соціальною компетентністю дітей, їх соціалізацією та соціальною адаптацією. За оцінкою науковців, саме засвоєння правил культури поведінки найкраще здійснюється в результаті застосування соціальних ігор [11, с. 36]. Ігрова діяльність сприяє формуванню дисциплінованості, засвоєнню норм і правил життя в колективі (макро-, мікрогрупах), оволодінню способами спілкування, розвитку комунікативних здібностей, умінню враховувати інтереси навколишніх людей; поступатися іноді власними інтересами заради спільної справи.

Інтелектуально-тренінгові ігри умовно поділяють на три рівні складності:

1) *перший рівень* – передбачається формування навичок самостійної діяльності, умінь самим приймати рішення в невизначеній ситуації: розвиток навичок вільного і товариського спілкування з ровесниками; зняття психологічних бар'єрів та негативних установок у спілкуванні;

2) *другий рівень* – розвиток навичок спілкування та колективної діяльності; поглиблення знань з питань культури поведінки та практичне їх застосування в різноманітних ситуаціях; формування навичок самостійного прийняття рішення у найскладніших ситуаціях, розвиток творчих здібностей учнів на основі засвоєння матеріалів з питань культури поведінки;

3) *третій рівень* – ігри, рівень складності яких ґрунтується на результатах, отриманих в іграх попередніх двох етапів [11, с. 186].

Науковці й практики розглядають *корекцію поведінкових відхилень* як особливо організований психологічний вплив, що здійснюється на групи підвищеного ризику, спрямований на перебудову, реконструкцію тих несприятливих психологічних новоутворень, які визначаються як психологічні фактори ризику, на відтворення гармонійних відносин дитини з середовищем [7; 9]. *Мета корекційної роботи* полягає у руйнуванні негативних установок і поведінкових стереотипів молодших школярів (подолання існуючих недоліків у дитини); підвищенні навчальної, трудової та спортивної активності дитини; подоланні вад фізичного розвитку та підготовленості, активізації адаптивних можливостей організму шляхом реабілітації особистості; формуванні соціально значущих рис і якостей особистості.

О. Кисла визначає загальні підходи до процесу корекції відхилень у поведінці дитини та вихованні їх культури поведінки, а саме: комплексність і цілісність профілактичних і реабілітаційних заходів в межах *індивідуального диференційованого підходу* (проекування і реалізація персоніфікованих програм розвитку дітей і підлітків); *діагностичний підхід*, що передбачає глибоку психолого-педагогічну і медико-соціальну діагностику дітей, моніторинг їх розвитку; поєднання діагностичних і корегувальних дій; враховування закономірностей розвитку, вікових і індивідуальних психологічних особливостей дітей, етапність, послідовність і спадкоємність; *профілактичний підхід*, націлений на раннє виявлення чинників, груп ризику, попередження і корекцію поведінки дітей з проблемами; прогностичний підхід, де здійснюється оптимістичне прогнозування результатів у поведінці і характері дитини [6].

Існує декілька *методик корекції відхилень у поведінці старших дошкільників і молодших школярів* й адаптації останніх до навчання у школі, розроблених Р. Овчаровою [8], Е. Лютовою та Г. Моніною [7] й інших, що реалізуються засобами ігрової діяльності.

Дослідження показують, що в сучасній загальноосвітній школі більше 20 % дезадаптованих учнів, більше 50 % – діти групи ризику, у багатьох астенічні та невротичні реакції. А що стосується безпосередньо шкіл-інтернатів, то майже всі 100 % мають вади здоров'я, поведінки, психічного та фізичного розвитку. Тому поведінкові відхилення у дітей доцільно коректувати засобами *реабілітаційних і соціально-педагогічних ігор*.

Застосовуючи реабілітаційні ігри, можна підвищувати активність дітей шляхом переключення уваги з психічного навантаження на фізичне та стимулювати їх загальну працездатність протягом дня. Ігри з фізичними навантаженнями сприяють підвищенню адаптаційних процесів організму дітей та розвитку резистентності до різних захворювань через загартовування [12].

Завдяки соціально-педагогічним іграм формуються навички культури поведінки дитини у суспільстві та близькому оточенні (школа, сім'я), засвоюється соціально-педагогічний досвід вихованості та надається можливість боротися з поведінковими відхиленнями (зухвалістю, агресивністю, імпульсивністю, ябедництвом, тривожністю, байдужістю, примхливістю, забіякуватістю, лихослів'ям тощо) та долати їх, сприяти самодисциплінованості, саморозвитку та самовдосконаленню дітей [12].

Змістом корекційної діяльності у сучасному загальноосвітньому закладі виступає поєднання корекційно-виховної роботи на навчальних заняттях, загально-виховній роботі протягом навчального дня та позакласної оздоровчо-реабілітаційної роботи у школі з використанням сімейного потенціалу у вихованні та перевихованні молодших школярів [7].

У корекційно-виховній діяльності доцільно використовувати, на наш погляд, два основні *напрями* такої *роботи*: *оздоровчо-реабілітаційний*, що передбачає покращення і відновлення здоров'я, та *соціально-виховний*, що спрямований на корекцію поведінки та які можуть бути реалізовані шляхом використання відповідних груп ігор.

Корекційна діяльність у межах першого *оздоровчо-реабілітаційного напрямку реалізується засобами реабілітаційних ігор*. Застосовуючи реабілітаційні ігри, можна коригувати певні вади здоров'я, зокрема, серцево-судинну, дихальну системи; вади нервової системи, порушення опорно-рухового апарату, мовлення, пам'яті, уваги, мислення та уваги взагалі. Всі ці відхилення здоров'я призводять до зниження загальної працездатності організму учнів молодшої шкільної ланки та знижують їх активність протягом дня. В арсеналі реабілітаційних ігор практики радять використовувати:

- 1) музичний супровід на заняттях фізичною культурою та хореографією;
- 2) чинники зовнішнього середовища (загартування);
- 3) рухливі ігри на загальних предметних уроках (фізкультхвилинки), на уроках фізичної культури і позакласних заняттях (спортивно-оздоровчі свята із залученням батьків або дітей паралельних класів у школі та інших шкіл);
- 4) "години здоров'я" після уроків;
- 5) заняття у спортивних гуртках (художня гімнастика з елементами танців та хореографії з музичним супроводом для дівчат та заняття у секції баскетболу для хлопців) [7; 8; 11; 12].

Таким чином, реабілітаційні ігри доцільніше використовувати для корекції вад здоров'я, відновлення оптимального функціонування фізіологічних систем організму, підвищення фізичної активності протягом дня, профілактики гіподинамії та гіпотензії. Будуючи систему занять фізично активними вправами, варто керуватися вираховуванням біологічних годин активності організму дітей та підбирати ігри згідно з метою активізації розумової діяльності, або, навпаки, зняттям напруги з фізіологічних систем організму тощо.

Корекція поведінки в межах другого, *соціально-виховного, напрямку* успішно реалізується засобами *соціально-педагогічних ігор*. Їх потенціал краще спрямовувати на:

- корекцію відхилень поведінки (групові та індивідуальні заняття з іграми і тренінги згідно з типом девіацій);
- розвиток позитивних особистісних якостей дитини та відповідного ставлення до навколишнього середовища через рольові ігри та повсякденні обов'язки;
- розвиток у дітей уміння жити і працювати в колективі (колективні ігрові заходи та ігри-розваги, спрямовані на розвиток творчості, художнього смаку, колективної діяльності, вміння брати на себе відповідальність за виконання доручень та ігрових ролей);
- формування команди однодумців "вчитель – батьки – школярі – вихователь" шляхом проведення родинних свят та залучення батьків до спільного вирішення проблем своїх дітей, що стосувалися навчання, виховання, поведінки та розвитку особистісних якостей як у школі, так і вдома [7; 8; 12].

Висновки. Таким чином, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами зроблені висновки про те, що сучасна практика корекції поведінкових відхилень у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку не є цілісною й ефективною, оскільки недостатньо акумулює фізіологічні, психо-вікові, соціальні та поведінкові особливості дітей віком 6–10 років. Тому для її успішної реалізації переважно відсутні педагогічні умови використання ігрової діяльності дітей.

Аналіз теоретичного матеріалу доводить пріоритетність ігрової діяльності щодо процесу корекції поведінкових відхилень та виховання у дітей означеної цільової групи культури поведінки засобами гри. Розглянуто поняття "гра", "ігрова діяльність" та визначене пріоритетне місце ігор у корекції проблем здоров'я, поведінки, фізичного розвитку у дітей. Нами проаналізовано існуючі класифікації ігор та обґрунтовано ефективність застосування двох великих категорій ігор: *реабілітаційних та соціально-педагогічних* – відповідно до основних напрямків корекційної діяльності: *оздоровчо-реабілітаційного та соціально-виховного*.

Завданнями, що виконуються шляхом застосування реабілітаційних ігор, є корекція фізичного здоров'я та розвитку, нозологічних станів та хронічних захворювань, недоліків розвитку мовлення, недостатня розвинутість психофізіологічних процесів (пам'ять, увага, мислення та ін.), швидкої стомлюваності та зниженої працездатності.

Засобами соціально-педагогічних ігор доцільно здійснювати корекцію агресивності, імпульсивності, тривожності, лихослів'я, загальмованості, нечесності, пасивності, байдужості, потягу до негативних звичок. Вказані ігри мають широкі психолого-педагогічні можливості у вихованні працелюбності, старанності, ввічливості, чуйності, правдивості, доброзичливості, гуманності, колективізму, працелюбності у дітей.

Література

1. Артемова Л. Гра і виховання. *Дошкільне виховання*. 1988. № 10. С. 4–5.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1968. 464 с.
3. Выготский Л. С. Проблема психологического развития ребенка. *Выготский Л. С. Избранные психологические исследования* / под ред. А. Н. Леонтьева, А. Р. Лурия. Москва: АПН РСФСР, 1976. 136 с.
4. Дубогай О. Д., Пангелов Б. П., Фролова Н. О., Горбенко М. І. Інтеграція пізнавальної і ігрової діяльності в системі навчання і виховання школярів. Київ, 2001. 151 с.
5. Діхтяренко З. М. Виховання наполегливості учнів загальноосвітньої школи засобами ігрової діяльності: метод. реком. Київ: Наук. світ, 2008. 41 с.
6. Кисла О. Ф. Корекційна педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор-Видавництво, 2014. 320 с.
7. Лютова Е. К., Монина Г. Б. Тренінг ефективного взаємодія з дітьми. Санкт-Петербург: ООО "Издательство "Речь", 2001. 190 с.
8. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. Москва: ТЦ "Сфера", 2001. 240 с.

9. Основы коррекционной педагогики / под ред. В. А. Слостенина. Москва: АCADEMIA, 2002. 272 с.

10. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста / под ред. Д. Б. Эльконина, Л. А. Венгера. Москва: Просвещение, 1988. 168 с.

11. Пихтіна Н. П. Теорія і методика ігрової діяльності дітей: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 267 с.

12. Шашина В. П. Методика игрового общения. Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. 288 с.